

УДК 378.011.3-051:373.3]:37.015.31:613/614«364»

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283209](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283209)

НАТАЛІЯ БЕЛЯЄВА

ORCID: 0009-0003-2987-8423

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті актуалізується необхідність навчання майбутніх учителів створенню безпечних умов для здійснення навчального процесу в закладах освіти. Злагоджена робота науково-педагогічних працівників ЗВО, якість панування і організації професійно-педагогічної підготовки визначено чинниками, що обумовлюють стан підготовленості майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану. Обґрунтовується необхідність формування у студентів потреби у знаннях, ціннісних орієнтаціях, сформованості громадянської позиції, у діяльності із забезпечення учасників освітнього процесу.

***Ключові слова:** готовність, безпечне освітнє середовище, молодші школярі, майбутні вчителі*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в сучасному українському суспільстві важливим пріоритетом діяльності ЗЗСО є створення безпечного освітнього середовища для всіх учасників процесу освіти. В умовах військових дій ЗЗСО є осередком надання учням актуальної інформації про питання безпеки, спілкування та психологічної підтримки, сприяє переключенню їхньої уваги від тривожних подій та новин, формує відчуття приналежності до спільноти та впевненості. Важливим завданням сучасної вищої педагогічної освіти стає підготовка майбутніх учителів до формування в учнів знань та вмінь безпечної життєдіяльності під час воєнних дій, мінімізації потенційно-можливих ризиків та прийняття виважених рішень, пов'язаних із безпекою всіх учасників освітнього процесу, у тому числі й найбільш вразливої категорії – молодших школярів початкової школи.

Проблема формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших здобувачів освіти є одним із пріоритетних напрямів науково-педагогічних досліджень, оскільки сучасні тенденції здійснення освітнього процесу в умовах воєнного стану спонукають до активізації пошуків шляхів створення безпечних умов здійснення навчального процесу в закладах освіти. Безпека під час перебування всіх учасників освітнього процесу в закладі освіти передбачає їхню максимальну захищеність, комфортність перебування на території та в приміщеннях ЗЗСО, має забезпечувати збереження їхнього здоров'я та життя в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови (*Концепція «Безпечна школа ...»*). Важливою складовою цього процесу є визначеність правил та норм, із якими повинні бути обізнані всі учасники освітньої діяльності, відвідувачі ЗЗСО, реалізація в освітніх закладах комплексу заходів із фізичної безпеки (пожежної, цивільної, поведження із виявленими вибухонебезпечними предметами, профілактика травматизму та безпечна організація навчально-виховного процесу), корисного та повноцінного харчування, інформаційної, психологічної безпеки та виконання медичних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення безпечного освітнього середовища висвітлені в наукових дослідженнях П. Вікторової, Т. Водолазської, Н. Карапузової, Є. Колісника, Є. Кулика, Є. Починок, В. Помогайбо, А. Цини та ін. Пріоритетні напрями формування ціннісних ставлень майбутніх учителів, спрямованих на створення безпечного освітнього середовища, розглядають С. Дудко, Н. Гонтаровська, Л. Жданюк, Л. Парашенко, Т. Ярошенко та ін. Особливості формування культури безпеки особистості висвітлені в роботах І. Бурдейного, С. Диканя, І. Іваницької, В. Підгорного, П. Плахтія, А. Савчук, Н. Холодової, В. Ярошевської ін.

Неможливість в умовах військового стану в Україні оперування таким поняттям як «рівний доступ до освіти» Л. Гриневич, І. Кoberник, С. Бабак пояснюють знаходженням українських дітей у різних життєвих обставинах (*Яким має бути навчання ...*). В цих умовах П. Вікторова та А. Цина пропонують шляхи навчання педагогічних працівників збереженню здоров'я та працездатності всіх учасників освітнього процесу, визначають специфіку організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану (Вікторова, Цина, 2022). Автори доводять, що усі діти, які мають можливість навчатися, повинні

бути залучені до дистанційної шкільної освіти, щоб вони відволіклися від постійного перебування в інформаційному полі тривожних воєнних подій, зацікавилися пізнанням чогось нового. Питання дистанційної освітньої корекції розглядається як система надання гарантованих державою освітніх послуг у воєнний час.

Метою статті є вивчення проблеми формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану. Для розв'язання цього завдання нами використано проблемний та типологічний підходи з визначення актуальних аспектів у наукових розвідках вітчизняних учених.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю такої підготовки майбутніх учителів для сучасної початкової, змістове наповнення якої потрібно доповнити знаннями, вміннями та навичками проектування та реалізації безпечного освітнього середовища школи в умовах воєнного стану.

Значна увага вітчизняної науки сьогодні приділяється проблемі осучаснення професійно-педагогічної підготовки студентів на засадах принципів проектування та реалізації безпечного освітнього середовища для учасників освітнього процесу. Недостатня вивченість цього питання сучасною теорією і методикою професійної освіти, відсутність спеціальних монографічних досліджень щодо їхнього впровадження у вітчизняних педагогічних ЗВО робить професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів однією з найоптимальніших форм організації навчання проектуванню та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів.

Виходячи з трактування феномену «освітнє середовище» як системи «людина-довкілля» під цим поняттям ми розуміємо динамічну систему психолого-педагогічних впливів та умов, орієнтованих на розкриття проявів природи особистості, її природних задатків, нахилів, інтересів, потреб та реалізацію соціальних запитів суспільства.

Створення безпечного освітнього середовища для учнів залежить головним чином від педагогів, до яких висуваються певні вимоги щодо їхньої професійно-педагогічної підготовки, особливостей сприйняття процесу навчання, учнів і самого себе, способів спілкування, взаємодії та поведінки.

За напрямом дослідження проблеми готовності майбутніх учителів до створення та реалізації безпечного освітнього середовища, слід визначити, що вчитель – це фахівець із педагогічною освітою, вищою освітою або професійною кваліфікацією. Діяльність вчителя полягає в організації навчально-виховного процесу учнів в ході набуття ними ЗЗСО шляхом формування в них предметних та ключових компетентностей та світогляду на засадах національних та загальнолюдських цінностей, розвитку фізичних, творчих, інтелектуальних здібностей, потрібних для успішного здійснення навчання та самореалізації (Професійний стандарт за ...).

Спільно з батьками учнів вчитель сприяє формуванню в учнів навичок здорового життя, розвитку здібностей, піклується про їхнє психічне та фізичне здоров'я, формує в учнів розуміння необхідності дотримуватися Конституції та законодавства України, готовність до захисту територіальної цілісності та суверенітету України. Своім особистим прикладом та настановленнями вчитель має утверджувати в учнів повагу до суспільних цінностей та моралі, зокрема, справедливості, правди, гуманізму, патріотизму, любові до праці та толерантності, формує в здобувачів освіти прагнення до миру, взаєморозуміння, злагоди між народами, національними, етнічними та релігійними групами (Професійний стандарт за ...).

Серед трудових функцій вчителя Професійний стандарт за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» передбачає здатність безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня, відповідно до його індивідуальних можливостей і потреб, інтересів та здібностей, організувати безпечне освітнє середовище, застосовувати в освітньому процесі здоров'я зберезувальні технології, проводити з учасниками освітнього процесу профілактичну роботу щодо безпеки життєдіяльності, здатність формувати в учнів культуру безпечного та здорового життя (Професійний стандарт за ...).

Формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану має свої специфічні особливості, оскільки вчителі ЗЗСО організують безпечне освітнє середовище, застосовують здоров'я зберезувальні технології в освітньому процесі, вживають профілактичних заходів із безпеки життєдіяльності, формують в учнів культуру безпечного життя.

Вища педагогічна освіта сьогодні переживає період адаптації освітньо-професійної діяльності до умов військового стану. Майбутні учителі поруч із професійно-педагогічними знаннями та вміннями мають сьогодні опанувати змістом нормативно-правових документів з організації безпечних умов навчання в умовах воєнного стану, оволодівати методиками організації та проведення з учнями уроків безпеки, розуміти особливості своєї співпраці з батьками учнів у питаннях виникнення ризиків та безпечної поведінки під час воєнного стану (Дудко, Жданюк, Ярошенко, (Уклад.), 2022, с. 3).

Сучасна підготовка майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану регламентується нормами Законів України

«Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну освіту» (2020), «Положенням про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту» (2016), Постановою КМУ України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» (2018), Наказом МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» (2022), Листом МОН «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» (2022).

Виходячи з того, що всі учасники освітнього процесу сьогодні потребують психологічної допомоги й підтримки, актуальним є налагодження з ними взаємодії засобами інформаційно-комунікаційних технологій, проведення дистанційних консультацій у соціальних мережах. У цьому зв'язку для педагогічних працівників актуальності набувають знання психологічного змісту, на що спрямовано проведення онлайн-вебінарів із навчання використанню психолого-педагогічних технологій із надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу, які пережили психологічні травми у воєнний час.

На сьогодні на сайтах освітніх закладів вже накопичено значний перелік ресурсів із надання психологічної підтримки, достовірного інформування та навчання (*Про забезпечення психологічного ...*).

Стан підготовленості майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану визначається чинниками злагодженої роботи науково-педагогічних працівників ЗВО, якості планування та організації цієї роботи під час навчальних занять та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів спеціальності. *Її формування забезпечується загальною, професійною, практичною підготовкою (начальні програми освітніх обов'язкових та вибіркового контентів) та під час позааудиторної роботи (студентські гуртки, проблемні групи) (Інформаційний пакет освітньо-професійної ...)*.

Сучасний молодий вчитель початкової школи, який опанував відповідну освітню програму у педагогічному ЗВО, володіє певною сумою компетентностей та загальною професійно-педагогічною культурою, оскільки під час професійної підготовки такі завдання традиційно були поставлені та досягнуті професорсько-викладацьким складом. Разом із тим сьогодні, в умовах військових дій на території України актуалізується формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану, рівень сформованості якої у студентів педагогічних ЗВО є, як правило, недостатнім, оскільки її не формували раніше під час опанування всіх освітніх контентів навчального плану, а лише частково в ході вивчення культури здоров'я особистості та основ і методики викладання соціальної та здоров'я збережувальної галузей. Тому така потреба визначається необхідністю в проектуванні та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів у зв'язку з уведенням воєнного стану в Україні (*Про введення воєнного стану ...*), що змушує освітян здійснювати навчально-виховний процес в особливих умовах навчання. Тому ми обґрунтовуємо потребу майбутніх учителів початкової школи як невід'ємний складник їхньої професійно-педагогічної і життєвої компетентностей, що виявляється у знаннях, ціннісних орієнтаціях, громадянській позиції, діяльності щодо убезпечення учасників освітнього процесу, себе, своїх близьких, колег, знайомих та ін. (Дудко, Жданюк, Ярошенко, (Уклад.), 2022, с. 4).

Згідно нормативних вимог навчання студентів проектуванню та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів передбачається здійснювати з метою забезпечення психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні (*Про забезпечення психологічного ...*). Значною мірою це стосується підготовки майбутніх учителів початкової школи, яких у професійно-педагогічній підготовці не завжди орієнтують на проектування та реалізацію безпечного освітнього середовища молодших школярів. Тому проблему формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану та майбутньої професійно-педагогічної діяльності вважаємо пріоритетно-актуальною для сучасної освітньої діяльності, оскільки компетентність створення безпечного освітнього середовища молодших школярів має свої специфічні особливості.

Майбутні учителі початкової школи працюють із дітьми молодшого шкільного віку, які є особливо вразливими в умовах військового стану та потребують більш, ніж будь-хто інший, психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Формування їхньої готовності до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів у контексті особистісного, діяльнісного та компетентісного підходів є пріоритетним напрямом освітньої діяльності кожного сучасного педагогічного ЗВО. Це сприятиме відповідальному опануванню студентством психолого-педагогічними технологіями надання здобувачам освітніх послуг психологічної підтримки в разі сильного емоційного потрясіння, при стресах, відчутті небезпеки, що можуть завдавати дитині психологічних травм. У цьому сенсі саме в умовах професійно-педагогічної підготовки в педагогічному ЗВО є можливим створення теоретико-методичних засад ефективного формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів, яке в їхній подальшій професійно-

педагогічній діяльності буде зорієнтоване на здобуття початкової освіти учнями молодших класів та організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні (*Про деякі питання організації ...*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У навчально-виховний процес педагогічних ЗВО доцільно запроваджувати: педагогічні технології поетапного організаційно-методичного супроводу формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану; навчально-методичне забезпечення професійно-орієнтованих дисциплін, до місту яких вводиться діагностика учасників процесу освіти, підготовлених до здійснення освітньої діяльності в педагогічних ЗВО.

Проведене дослідження відкриває ряд перспективних напрямів подальших наукових розвідок із вивчення досвіду підготовки майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища учнів молодших класів та обґрунтування сутнісно-змістової характеристики підготовки цього виду.

Список використаних джерел

- Вікторова, П. Є., Цина, А. Ю. (2022). Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*, 3 (204), 106-110. Взято з <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485DOI>: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)
- Дудко, С. Г., Жданюк, Л. О., Ярошенко, Т. І. (Уклад.). (2022). *Уроки безпеки в закладах загальної середньої освіти: поради вчителю до 2022/23 навчального року*: електрон. навч.-метод. посіб. Полтава: ПАНУ.
- Інформаційний пакет освітньо-професійної програми «Початкова освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.* (2023). Взято з https://pf.udu.edu.ua/images/Programy/_2023.pdf (дата звернення 12.05.2023)
- Концепція «Безпечна школа Полтавської області».* (2022). Полтава: ПАНУ.
- Про введення воєнного стану в Україні:* Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. Взято з <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 13.09.2022).
- Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні:* наказ МОН України. (2022). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 12.09.2022).
- Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні:* лист МОН. (2022). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 09.12.2022).
- Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»:* затверджено наказом № 3736 Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 року. Взято з https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf (дата звернення: 10.11.2022).
- Яким має бути навчання під звуки сирен? Відповідають МОН, експерти, батьки.* (2022). Взято з <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148/> (дата звернення 07.07.2022).

References

- Dudko, S. H., Zhdaniuk, L. O., & Yaroshenko, T. I. (Comps.). (2022). *Uroky bezpeky v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: porady vchyteliu do 2022/23 navchalnoho roku [Safety lessons in general secondary education institutions: advice for teachers for the 2022/23 academic year]:* elektron. navch.-metod. posib. Poltava: PANO [in Ukrainian].
- Informatsiyni paket osvitno-profesiinoi prohramy «Pochatkova osvita» spetsialnosti 013 «Pochatkova osvita» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Information package of the educational and professional program "Elementary Education" specialty 013 "Elementary Education" of the first (bachelor's) level of higher education].* (2023). Retrieved from https://pf.udu.edu.ua/images/Programy/_2023.pdf [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia «Bezpechna shkola Poltavskoi oblasti» [Concept "Safe school of Poltava region"].* (2022). Poltava: PANO [in Ukrainian].
- Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine]:* Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

Pro deiaki pytannia orhanizatsii zdobuttia zahalnoi serednoi osvity ta osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [About some issues of the organization of general secondary education and the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: nakaz MON Ukrainy. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnoho-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

Pro zabezpechennia psykholohichnoho suprovodu uchasykiv osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [About providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: lyst MON. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnykiv-osvitnoho-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

Profesiyni standart za profesiieiu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard for the profession "Teacher of a general secondary education institution"]: zatverdzheno nakazom № 3736 Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 roku. Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf [in Ukrainian].

Viktorova, P. Ye., & Tsyna, A. Yu. (2022). Idei pedahohiky «vilnoho vykhovannia» v orhanizatsii dystantsiinoho navchannia uchniv v umovakh voiennoho stanu [Ideas of pedagogy of "free education" in the organization of distance learning of students in the conditions of martial law]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 3 (204), 106-110. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485DOI>: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110) [in Ukrainian].

Yakym maie buty navchannia pid zvuky syren? Vidpovidaiut MON, eksperty, batky [What should learning to the sound of sirens be like? The MES, experts, and parents are responsible]. (2022). Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148/> [in Ukrainian].

BELYAEVA N.

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Ukraine

THE PROBLEM OF READINESS OF FUTURE TEACHERS TO IMPLEMENT A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR YOUNGER SCHOOL STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR

The article highlights the need to train future teachers to create safe conditions for the educational process in educational institutions. It was established that security during the stay of all participants in the educational process in the educational institution provides for their maximum security, comfort during their stay on the territory and in the premises of general secondary education institutions, should ensure the preservation of their health and life in the conditions of martial law and post-war reconstruction. With the use of problematic and typological approaches to determine relevant aspects in the scientific research of domestic scientists, the necessity of supplementing the training of future teachers for a modern primary school with knowledge, abilities and skills of designing and implementing a safe educational environment of the school in the conditions of martial law has been determined. It is proven that the creation of a safe educational environment for students depends mainly on teachers, who are subject to certain requirements regarding their professional and pedagogical training, peculiarities of perception of the learning process, students and themselves, ways of communication, interaction and behavior. Based on the fact that all participants in the educational process today need psychological help and support, the relevance of students acquiring knowledge of a psychological nature from training in the use of psychological and pedagogical technologies to provide psychological help to those participants in the educational process who experienced psychological trauma in wartime is substantiated. A specific feature of the creation of a safe educational environment by future primary school teachers is that they will work with children of primary school age, who are particularly vulnerable in the conditions of martial law and need psychological and pedagogical help and support more than anyone else. The coordinated work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions, the quality of mastering and organization of professional and pedagogical training are determined by the factors that determine the state of preparedness of future teachers for the design and implementation of a safe educational environment for younger schoolchildren in the conditions of martial law. The necessity of forming the students' need for knowledge, value orientations, the formation of a civic position, and activities to ensure the participants of the educational process is substantiated.

Key words: *readiness, safe educational environment, younger schoolchildren, future teachers*

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023 р.